

VAD
ÄR
DET
SOM
LÅTER?

MIO LINDMAN

Vad är ett ljud? Vad innebär det att höra och att lyssna? Mio Lindman skriver.

Jag går en promenad i mina föräldrars by i den östländska skärgården. Ett surrande ljud som jag inte kan lokalisera får mig att lystra. Är det en färja? Jag börjar undra om vindkraftverket har kört igång. Är det så här ett vindkraftverk låter? Jag vandrar längs vägen. Mina billiga skor skrapar mot den röda asfalten, några kletiga löv prasslar. Nej, de smaskar. En kråka sitter på elledningen och kraxar. Eller: jag antar utan att ens titta efter att den sitter där. Jag lyssnar fortsättningsvis uppmärksamt – är det avvikande ljud jag hör, eller är det sådant som numera hörs på Torsholma om söndagarna?

En vanlig, men sällan helt uttalad, idé om ljud är att de är sekundära: först och främst är vi seende varelser. Ljuden ackompanjerar det vi ser. Ett sammelsurium av ting, material och varelser rör sig, törnar ihop och utstöter ljud. Vi som är utrustade med något slags öron hör ljuden och tolkar dem. Det är lockande att tänka på allt det som låter och hörs som undflyende ekon som strax tonar ut. Kråkan kraxar på elledningen. Ljudet försvinner – kanske registrerat av ett djur, en människa eller en maskin – medan elledningen och kråkan finns kvar. Visserligen består ljud av materiella svängningar, men *ljudförnimmelserna* kräver att det finns någon där som hör. Men *vad* hör jag *egentligen*? Så där kan ett halvdåligt resonemang av köksfilosofisk art som frammanar ljuden som mer eller mindre efemära och i sig ganska besynnerliga rullas ut; ljuden väsnades, och så försvann de, ut i intet, vad ”de” nu än var.

Jag tänker på hörselns roll i våra liv när jag i samband med ett läkarbesök, efter en episod med drastiskt nedsatt hörsel, av öronläkaren får frågan ”Anser du att du nu hör tillräckligt bra?” Jag hajar till. Tillräckligt bra?

Frågan är avslöjande. Det är frestande att tänka sig hörseln som en instrumentell föråga. Med synsinnet tar vi in själva världen, men hörseln tillåter mig att höra tigern tassa fram på savannen eller att uppfatta vad chefen vill att jag ska uträtta i eftermiddag. Eller så gör vi en modernitetens helomvändning där ”att höra tillräckligt bra” landar i föreställningar om det optimerade musikyssnandet, att kunna njuta av levande musik, ett stycke av **Mozart**, genom ett fullödigt ljud i en påkostad konsertlokal. Örat – mellan nytta och kontemplation, ljuden som triggas att reagera på eller vackra klanger att försjunka i. Men distinktionen är fattig, den fångar inte vad som plågar mig med att inte höra ordentligt. Öronläkarens fråga har gnagt i mig och jag har vridit och vänt på det problematiska med att tänka på ljud och hörsel som om det vore frågan om att bedöma hur ett par högtalare levererar, om de fungerar tillräckligt bra.

Murray Schafer skriver: i *The Tuning of the World*: ”Vilka ljud spelar roll för oss, och vilka icke. Det är grundfrågan.” Att höra och att lyssna är att sträcka oss ut ur oss själva genom vårt lyssnande, men också att omvärlden med buller och bång, ibland med en viskning, pockar på vår uppmärksamhet. Jag vill påstå att en person som vuxit upp med att höra, se, känna, lukta och smaka upplever världen synestetiskt, med andra ord att sinnena är intimt förankrade i varandra. Synestesi i en vardaglig bemärkelse är alltså inget kufiskt syndrom för skönandar. Sinnena samverkar, i normala fall sömlöst. Min uppmärksamhet styrs mot vissa saker när jag går ut med hunden, lagar mat eller skottar snö. I många verksamheter är det ett visst sinne som står i centrum men vår grundkonstitution – kroppen – är odelad, vilket hjälpmedel som glasögon och hörapparater inte ändrar på. Det jag hör går in i det jag ser, och tvärtom. Som **Simone Weil** nånstans skrev om varseblivningen: den är som en dans.

I den dansen finns ofrånkomligen ett ”här” och ett ”där”. Att jag hör bussen på avstånd formar hur jag rör mig, vart jag vänder blicken, kanske att jag säger till dig (som är

försjunken i din telefon): nu kommer bussen, och du behöver inte ens titta efter.

Vad om sinnena plötsligt spjärnade emot varandra? Till höger ser du svärmen med gtingar. Tänk dig att du hör det ihållande surret – men från vänster. Eller: du går längs en tom gata om natten. Byggnader finns på alla sidor. Du hör en försiktig vissling. Men ljudet tycks inte komma från någon särskild riktning, det är som om du omringas av vissling, som om den slagit en lasso kring dig.

Den här sortens kusligheter har utnyttjats i konsten, i musiken och särskilt i filmen (genom regissörer som **Jacques Tati** och **Robert Bresson**) för att förmedla olika former av alienerade tillstånd eller förskjutningar i människans förhållande till sin omgivning. Sådana konstnärliga grepp påminner oss om att ljud är subjektivitet, men lika mycket relation och värld. När jag uppfattar ett ljud ställs jag i relation till något annat utanför mig.

Tinnitus, ljud som saknar yttre källa, är därför en udda fågel eftersom både relation och värld saknas. Ljuden – pip, brus, tjut – bara är. De är snart sagt ingenting bortom subjektiviteten, i den meningen lite som smärta. Genom samtal som utspelar sig med personer som lider av tinnitus plockas fenomenet ändå ut i det mellanmänniska: ”hur låter det i din skalle? Vilken sorts ljud hör du, hur starkt, hur påverkar det din vardag?”

Tinnitus är en stark kontrast till det ”här” och ”där” som i övrigt är grundläggande för att orientera oss inte bara helt konkret kors och tvärs över platser utan också mera existentiellt utifrån vad som är viktig och intressant. Ljudens ”här” och ”där” inbegriper vad vi fäster uppmärksamhet vid och vad som snarare inte påkallar någon reaktion alls, när allt är som det ska vara. Denna varseblivningens synestetiska dans handlar inte om ”tolkning” (sådant kommer in bara i mycket speciella fall) utan om villkoren för att vi alls upplever något: vi sträcker oss ut mot, drar oss undan från eller förhåller oss avvaktande.

Jag har än en gång drabbats av mina öronproblem. Jag hör lite grann, men inte som jag är van vid. Den plötsligt nedsatta hörseln på-

verkar allt jag gör. Utmaningen är att beskriva hur tillvaron sätts i gungning. Vardagens sammansättning av dofter, smak, känsel, syn och hörsel är ur fas. Jag känner mig vimmelkantig, överväldigad. När jag går trevar jag lite med fötterna, fast jag känner och urskiljer den fasta marken. När stegen inte längre hörs tydligt är det lite som att sväva. Jag ser ett grönt golv på sjukhuset, men jag hör inte hur golvet låter. Det slår mig att golvet blir lite mindre golv. När tingen är stumma är de inte längre de samma. I den fenomenologiska traditionen har man ofta som exempel använt förmågan att gestalta en stol som en tredimensionell helhet, ett ting, fast vi bara ser framsidan av den. Nu är det som om tingen förlorat en del av sina sidor, sina ljudsidor.

Frågan ”hör du nu tillräckligt?” fortsätter att plåga mig.

Helt i slutet av essän ”Tystnadens historia” skriver historikern **Peter Englund**: ”Förr lyssnade man på ett mycket mer intensivt vis – som nämnts behövde både bonden och jägaren avkoda ljud för att kunna överleva. Ljuden hade handfast mening i en mycket högre grad än idag, då de istället förvandlats till något i bakgrunden, som finns där mest för att sållas bort.” Englund frammanar livligt den medeltida staden där man på rätt långa avstånd kunde höra ropande och samtalande röster, vagnar, kyrkklockor och hantverkarnas arbete. Brus i den omfattning som vi omges av idag saknades däremot. Den europeiska medeltida staden var inte tyst, men oljud var inte, skriver Englund, något som människor skydde – tvärtom kunde man finna nöje i att skramla och skräna under glada karnevaler.

I boken *Koltrasten som trodde den var en ambulans* menar **Anders Mildner** att vår tid kännetecknas av en dynamik mellan att å ena sidan manipulera ljud (som att skapa kommersiellt attraktiva miljöer i en shoppinggalleria) eller att känna ett behov av att söka sig till tystnaden (till och med betala dyra pengar för att göra det). Mildner pekar på en ganska enkelspårig upptagenhet vid ljud som gör

att vi riskerar att förhålla oss ensidigt till deras betydelse. Det han beskriver är som jag förstår det en livsform som å ena sidan är mycket medveten om ”ljud” (vi rör oss med ord som ”ljudvärld” och det finns en mängd människor som sysslar med ljuddesign) men detta mest för att kunna påverka och manipulera vår upplevelse av närmiljön.

Sådana kulturkritiska svepande anmärkningar fångar ändå inte allt, vilket för mig tillbaka till min gnagande fråga och den synestetiska dansen.

Att vi sållar bort det mesta av vardagens brus kan tyckas vara en rätt enkel sak att säga, som att vi bara klarar av att fokusera på några enskilda saker som vi förnimmer. Jag hör postluckan smälla, en hund skälla i trapphuset, men jag reagerar inte på trafiken utanför fönstret. Bilden av att vi sållar bland ljuden kan lätt trola fram en empiristisk idé om sinnesintryck: det vi förnimmer kan spåras tillbaka till impulser från yttervärlden, den objektiva världen” som levererar budskap till sinnesorganen”, som **Maurice Merleau-Ponty** syrligt beskriver denna ståndpunkt. Medvetandet anses här vara en besynnerlig apparat som på smått oförklarliga sätt kan processa de kaotiska intrycken som flödar in i vår kropp.

Men så fungerar inte människans sinnen. Som Merleau-Ponty också skriver tappar man här helt bort den person som förnimmer.

Detta tänker jag på när jag sitter i stolen på Kirurgiska sjukhuset i Ulrikasborg och utsätts för pip och brus som ska mäta min hörsel. Jag lyssnar frenetiskt, ljuden blandar sig med den tinnitus som ger upphov till snarlika ljud. Visserligen har undersökningen sin poäng (man får ett hum om vissa tröskelvärden för det hörbara på olika frekvenser), men den ger en mycket snäv bild av vad det är att höra, och vad det är att ”höra tillräckligt”.

Att höra är att lyssna, att reagera, att lägga märke till, att urskilja, att associera och bedöma. Ljud hör intimt samman med tanke, känsla och handling. Jag hör ett brak från grannens bostad och undrar om allt är ok,

borde jag göra något? Jag urskiljer en ny ton i din röst, driver du med mig? Jag slås av hur isen låter i mars och frågar min far hur han, skärgårdsbon som är van att röra sig på och kring isen, skulle beskriva ljudet – vi lyssnar sedan tillsammans. Ljudet av tandläkarborren ilar, jag håller ögonen slutna, genom att lyssna och känna vet jag ändå vad som pågår.

Det är för övrigt märkvärdigt vilket gehör de flesta av oss har när det gäller att beskriva hur olika saker låter. Jag frågade på Facebook hur man översätter ordet "krasa" från svenska till finska. Skälet till att jag frågade var att jag övervägde vilket ord som vore bra att använda för att inför öronläkaren beskriva hur min ena trumhinna låter – det är ju ingen annan som har hört det ljudet, men ändå tycktes det viktigt att förmedla. Jag fick många svar, hjälpsamma personer reflekterade kring vad man säger på finska när gruset krasar under skon eller när en karamell krasar sönder mellan tänderna. Sora rapisee. Tai rahiseeko? Jää rouskuu. Tai ritiseeko? Lumi narskuu! Jag smakar på de hemtama orden på svenska. Krasar gruset verkligen? Och hur låter snön under riktigt kalla dagar, knakar den, eller knastrar kanske?

De här exemplen tydliggör att språk – mångfalden av onomatopoetiska ord – är något som vi delar när vi försöker oss på att beskriva hur saker låter. Vi lyssnar och hör, emellanåt gemensamt, använder orden och gör oss oftast förstådda. Och genom att beskriva blir jag ännu ivrigare att lyssna. Också vardagsspråket har poetiska valörer, vi prövar oss fram och hör vad orden väcker i munnen. Är det så att det störande ljudet från kylskåpet är mer som ett sus än ett brus, eller kan man säga att det liksom skvalar och skvätter, som vatten?

**

Vad jag egentligen vill säga är att vad man menar när man talar om ljud inte är så entydigt.

För empiristen är ljud något slags inre representation av de ljudvågor som får trumhinnan att vibrera; för dem kan allt som sätter

trumhinnan i gungning beskrivas på samma sätt, som en impuls, ett stimulus, ett intryck som medvetandet sedan på något gåtfullt vis dechiffrerar till att bli ”nu knackar M vårdslöst på fönstret igen” eller ”tusan, jag hör att bakluckan i bilen är öppen”. Med en dylik förståelse av hur sinnenessapparaturen oupphörligen bombarderas med meningslösa intryck blir det dessvärre ett mysterium att vi alls kan begripa något av vad vi hör.

När jag reagerar på att kastrullen kokar över gör jag det omedelbart, det är inte strängt taget "ett ljud" som ger upphov till min parerande handrörelse i en kausal kedja som kan härledas från den fysiologiska vibrationen, via något naket intryck [x] som registreras av min hjärna. Jag hör, jag ser, jag känner doften av bränd platta, och drar kvickt bort kastrullen.

Mycket av det vi hör är av den karaktären, det är en så integrerad del av hur vi rör oss och är i världen att det inte förefaller vara "ljud" som vi 'hör' ("lyssnar på") eller ens något som meningsfullt kan beskrivas som 'att förnimma ett enskilt ljud'. Därmed inte sagt, *contra* Englund, att det vi hör skulle befinna sig i bakgrunden som sådant vår uppmärksamhet mestadels sällar bort. Uppmärksamheten är inte, vilket man ibland har antagit, som en strålkastare som glider över ett redan inrett rum. Igen: ljud är relation och ljud är värld.

Det finns situationer där jag dröjer vid det jag hör, som nu när jag försöker avgöra ”om jag hör tillräckligt” (det läkaren frågade om), om jag hör 70 eller 80 procent av det jag hör normalt. Jag ägnar mig åt en lite ofrivillig mindfulness-session: hur låter dörren när den slår igen, hur brukar jag höra mikrovågsugnens plingande, hur låter min egen röst egentligen när jag pratar? Alla möjliga saker börjar träda fram inför min uppmärksamhet, till och med min egen andning och de plastiga tangenterna som hamrar.

Vad är det som låter ute i hallen vid vårt kontor? Om någon frågar mig vet jag genast svaret: det är barnen som väntar på att få gå in till sin dansstudio. Har jag hört ljudet hela tiden? Det finns inget givet svar på den frå-

gan, svaret blir olika om det är polisen eller min öronläkare som undrar. Jag vet ju att det normalt brukar vara liv och rörelse där, så det förväntar jag mig; jag skulle reagera om det vore helt tyst utanför.

Kanske så här: i vissa situationer är det helt riktigt att säga att ett ihållande ljud är så bekant att jag inte lägger märke till det. Här känner jag verkligen ett behov av att tala om ljud. Det rör sig då ofta om buller, om oväsen som sjunker in i bakgrunden men som ändå ofta påverkar oss – gör oss urlakade och depiga, exempelvis. Däremot är detta ingen heltäckande beskrivning av hörandets och lyssnandets komplexa plats i våra liv. Det finns andra sätt att umgås med ljud än att lyssna på dem i förgrunden av uppmärksamheten eller att sälla dem in i bakgrunden. På samma sätt är ljud mer än en skala mellan det nyttiga - det vackra - det störande.

Att höra och att lyssna, med ett par öron eller med flera, tar sig konkret uttryck som en mängd verksamheter och situationer som inte är statiska. Tänk dig att du sitter på ett skramligt café där det saknas tyger som dämpar det skoningslösa oväsandet. Du försöker låta bli att distraheras men börjar lyssna på samtalen vid bordet intill – ett par som grälar eldigt om något som gäller barnuppfostran – och sedan ser du att ditt bordssällskap också smyglyssnar. Ni utbyter sinsemellan blickar och ler generat, och sedan gör ni en gemensam ansträngning för att återgå till ert samtal. Under några ögonblick genomgår det som

på ett plan är ”samma ljud” snabba växlingar, från brus att hålla på avstånd till meningsbärande sammanhang som drar in er, och så tillbaka till att vara irriterande brus igen.

Utifrån just sådana här exempel vill jag hävda att väldigt lite av det vi lyssnar på är ljud och att det bara i undantagsfall – när det rör sig om störande buller eller något som är främmande eller obekant – är ljud vi hör. Vi går runt i våra liv, bland våra angelägenheter, bland situationer, invanda och helt nya, som ställer krav på oss. Snarare än att (som Englund) påpeka att en livsform mest ägnar sig åt att sälla bort ljud vore det fruktbart att föra fram de frågor om omsorg och ansvar som är knutna till vår relation till tingen och till andra människor. Mitt sätt att höra, lyssna och reagera avslöjar något om hur jag förhåller mig – till kylskåpet, till dörren, till bilen, till katten, till dig.

Nu är det dags att koka kaffe. Få ljud är så hemtrevliga som en hederlig kaffebryggare, det är därför jag har kastat in den i stort sett ljudlösa pressopannan i skåpet. Bryggarens puttrande får mig att dagdrömma och minnas dofterna och ljuset i min mommos hus. För oss var kaffekokandet en ritual. Hon kokade nämligen kaffe i sin fräsande panna, bryggare tror jag inte någonsin hon använde sig av. Men hur mår bryggaren här på jobbet egentligen, brukar den faktiskt ha ett sådant fasligt gurglande ljud? Jag går fram till apparaten och kikar ner i den övre delen. Här behöver rengöras. Satan.